

УДК 343.132 (477)

В. І. Галаган

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри досудового розслідування
(Київський національний університет внутрішніх справ)*

СЛІДЧІ ДІЇ: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ

Питання провадження досудового розслідування у кримінальних справах і проведення при цьому слідчих дій не нове в юридичній літературі. У різний час українські вчені-процесуалісти і криміналісти В. П. Бахін, Ю. М. Грошевий, А. Я. Дубинський, В. К. Лисиченко, М. М. Михеєнко, М. Я. Сегай та інші вчені звертали увагу на ряд суперечливих положень з цих питань, пропонували шляхи їх усунення, висловлювали свої міркування щодо процесуального порядку і використання тактичних прийомів при проведенні окремих слідчих дій. Не обійшли увагою питання визначення і класифікації слідчих дій у своїх наукових працях А. В. Іщенко, Є. Г. Коваленко, О. П. Кучинська, А. О. Ляш, М. А. Погорецький, С. М. Стахівський, Л. Д. Удалова та інші автори. Свої міркування з зазначених питань були і нами висловлені раніше на сторінках юридичних видань [1, с. 35-41]. Разом з тим, залишається невизначеним ряд положень щодо поняття слідчих дій, їх переліку і співвідношення з діями процесуальними. Тож подальше дослідження цих питань є аргументованим і актуальним.

Кожна слідча дія є дією процесуальною, яка не лише зазначається, але й детально врегульовується у чинному КПК. Разом з тим, при віднесенні процесуальних дій до слідчих залишилися суперечливі і невизначені положення. У цьому відношенні варто погодитися з тими авторами, які

надають перелік тих дій, що, на їх думку, відносяться до слідчих. У таких переліках є багато співпадаючих положень, тому що безспірним є віднесення до слідчих дій допиту свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, очної ставки, пред'явлення для впізнання, слідчого огляду, освідування, обшуку, виїмки, відтворення обстановки і обставин події, призначення експертизи [2, с. 48; 3, с. 309; 4, с. 219-222; 5, с. 234; 6, с. 83].

Разом з тим, є друга група процесуальних дій, з приводу віднесення яких до слідчих висловлені діаметрально протилежні точки зору (наприклад, до таких дій відносяться ексгумація трупа, одержання зразків для експертного дослідження). Такої дискусійності можна було б уникнути, якби у чинному КПК України визначалися принаймні поняття та перелік слідчих дій. Однак нині зазначені питання на законодавчому рівні не вирішені. Тож не можна не погодитися з М. А. Погорецьким у частині, що це негативно впливає на діяльність органів дізнання, досудового розслідування, прокуратури та суду при обґрунтуванні процесуальних рішень про проведення певних слідчих дій, прокурорського нагляду та судового контролю за їх проведенням [7, с. 150].

Питання збирання доказів при розслідуванні кримінальних справ регламентовані частиною першою статті 66 КПК. Однак як вбачається із аналізу цієї норми, наразі в ній не виписано, які конкретно слідчі дії як засоби збирання доказів можна проводити при розслідуванні кримінальних справ. Виходячи з букви закону, нині до них можуть бути віднесені лише допити, очні ставки як різновиди допитів, а також призначення експертиз, про що прямо зазначено у частині першій статті 66 КПК. Така позиція законодавця викликає заперечення. Адже в процесі доказування проводяться й інші слідчі дії (обшук, слідчий огляд, відтворення обстановки і обставин події тощо), процесуальний порядок яких визначається у спеціальних нормах (відповідно статті 177, 190, 194 КПК

та інші), однак вони конкретно не передбачені у нормах чинного КПК саме як засоби збирання доказів.

Цю прогалину законодавчого визначення засобів збирання доказів намагаються усунути розробники проекту КПК України № 1233 від 13 грудня 2007 року. Відповідно до частини 1 статті 147 цього проекту, збирання доказів здійснюється шляхом допитів, очних ставок, пред'явлення для впізнання, освідування, оглядів, виїмок, обшуків, застосування технічних засобів отримання інформації, слідчих експериментів, перевірки показань на місці, ексгумації трупа, призначення експертиз, одержання матеріальних об'єктів і документів від фізичних і юридичних осіб, витребування документів, призначення ревізії та фіксування перебігу і результатів цих дій у процесуальних документах. Неважко помітити, що мають місце намагання передбачити у зазначеній нормі перелік слідчих дій, які можна проводити з метою збирання доказів і встановлення істини у кримінальній справі. При цьому під застосуванням технічних засобів отримання інформації вочевидь розуміється зняття інформації з каналів зв'язку як слідча дія, що нині врегульована у статтях 187-187¹ чинного КПК.

Крім того, у проекті КПК передбачаються як самостійні слідчі дії перевірка показань на місці і слідчий експеримент та пропонується скасувати відтворення обстановки і обставин події – слідчу дію, порядок проведення якої нині врегульований у статті 194 чинного КПК. На наш погляд, таке рішення не сприятиме оптимізації розслідування злочинів і може привести до невиправданих ускладнень у випадках, коли слідча дія починалася як перевірка показань на місці, а при її проведенні виникла необхідність у експериментальних діях (наприклад, перевірити можливість проникнення на місце події через ґрати). За таких обставин слідчий змушений буде закінчити одну слідчу дію і у присутності цих же понять розпочати іншу, склавши при цьому два різних протоколи слідчих дій.

Нині ж обидва напрями, спрямовані на перевірку показань і проведення дослідницьких дій, можуть бути проведені в межах однієї слідчої дії – відтворення обстановки і обставин подій. У цьому відношенні процесуальна регламентація зазначеної слідчої дії вигідно відрізняється від пропозицій, виписаних у проекті КПК.

Однак у частині 1 статті 147 проекту КПК з незрозумілих причин серед засобів збирання доказів не називається накладення арешту на кореспонденцію, хоч така слідча дія і передбачається у статтях 267-268 проекту КПК. З метою усунення такої прогалини у переліку слідчих дій, що подається у частині 1 статті 147 проекту КПК, ця дія також має бути зазначена. Про те, що вона, а також зняття інформації з каналів зв'язку (у проекті КПК – застосування технічних засобів отримання інформації) відносяться саме до слідчих дій, прямо зазначено у частинах п'ятій-шостій статті 187 чинного КПК.

Разом з тим, усталене визначення слідчих дій у спеціальній літературі відсутнє. Зокрема, під слідчими діями розуміються:

– процесуальні дії слідчого чи особи, яка проводить дізнання, що здійснюються, як правило, в стадії розслідування відповідно до визначених правил і напрямків щодо збирання і перевірки доказів [2, с. 46];

– передбачена кримінально-процесуальним законом сукупність операцій, що забезпечується державним примусом і прийомами, які здійснюються при розслідуванні злочинів для виявлення, фіксування і перевірок фактичних даних, що мають значення доказів по кримінальній справі [3, с. 306];

– передбачені кримінально-процесуальним законом заходи уповноважених осіб, спрямовані на збирання, дослідження, оцінку і використання доказової інформації [8, с. 189];

– окремий вид процесуальних дій, що проводиться з метою збирання, дослідження, оцінки і використання доказів уповноваженою службовою

особою відповідно до вимог кримінально-процесуального законодавства у процесі розслідування злочину [4, с. 215].

Нами наведено лише декілька визначень слідчих дій, що належать українським науковцям і наочно показують розмаїття думок у цьому питанні. Найбільш вдалим, компактним і зрозумілим, на наш погляд, є визначення слідчих дій, яке дав В. П. Шибіко. На думку цього автора, слідчими є частина процесуальних дій, яка пов'язана із виявленням, фіксацією та перевіркою доказів у кримінальній справі [5, с. 234]. Виходячи саме з такого розуміння сутності слідчих дій, їх можна без особливих зусиль відокремити від дій процесуальних, які до слідчих не відносяться.

Однак донині залишається ряд питань проблемного характеру. Зокрема, на наше переконання, законодавець припустився прикрої помилки у випадку, коли у частині першій статті 85 КПК зазначив серед переліку слідчих дії, передбачені статтями 95 та 96 КПК. Перша з цих норм визначає, що являють собою заяви і повідомлення про вчинені злочини, їх види і процесуальний порядок оформлення. У статті 96 КПК йдеться про явку з повинною, надається її визначення, вказується час, коли явка з повинною може бути прийнята.

Вважаємо, заяви чи повідомлення, явка з повинною, поза сумнівом, відносяться до процесуальних дій. Але водночас вони не є слідчими в силу наступних причин: по-перше, як вбачається з частини першої статті 94 КПК, як заяви, так і повідомлення, а також явка з повинною є приводами до порушення кримінальної справи; по-друге, жодна зі слідчих дій, передбачених чинним КПК, не є приводом до порушення кримінальної справи відповідно до частини першої статті 94 КПК; по-третє, заява про злочин і явка з повинною, на відміну від повідомлення, фіксуються, як правило, у протоколі. Однак використання у цих випадках терміну "протокол" навряд чи є підтвердженням того, що фіксація у ньому заяви

про злочин чи явки з повинною відноситься до слідчих дій. У більшості випадків протокол дійсно складається при проведенні слідчих дій (огляду, допиту, обшуку, пред'явлення для впізнання тощо). Однак при розслідуванні кримінальних справ непоодинокими є випадки складання протоколів процесуальних дій, які до слідчих дій ніким з процесуалістів ніколи не відносилися (протокол ознайомлення з постановою про призначення експертизи, пред'явлення матеріалів експертизи, ознайомлення потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача, обвинуваченого та його захисника з матеріалами справи та ряд інших випадків). Враховуючи викладене, пропонуємо з частини першої статті 85 КПК, де вказуються окремі слідчі дії, виключити цифри 95 та 96 і відповідно не розглядати прийняття заяв і повідомлень про злочини та явку з повинною як слідчі дії. Більше того, їх визнання слідчими діями суперечить чинному КПК. Адже нині лише три слідчі дії (огляд місця події, накладення арешту на кореспонденцію і зняття інформації з каналів зв'язку) дозволяється проводити до порушення кримінальної справи. Щодо заяви, повідомлення про злочин і явки з повинною як слідчих дій такий дозвіл нині не передбачений.

Неоднозначні точки зору висловлені науковцями також щодо інших процесуальних дій. Зокрема, одні автори включають у перелік слідчих дій одержання зразків для експертного дослідження [7, с. 153, 9, с. 222], інші – ексгумацію трупа [10, с. 59, 11, с. 11]. З цього питання Є.Д. Лук'янчиков досить точно зазначив, що у структурі процесуальних засобів інформаційного забезпечення, окрім слідчих дій та інших процесуальних засобів, правомірно виділити специфічну групу засобів організаційного характеру. За своєю природою вони охоплюються положеннями процесуального закону, а тому, на відміну від інших організаційних засобів, мають бути визнані процесуальними (виклик на допит, залучення осіб, які мають брати участь у слідчій дії, відібрання зразків для

порівняльного дослідження, ексгумація) [12, с. 131]. Разом з тим, враховуючи дискусійність даного питання та їх недостатнє врегулювання у КПК, існує, на наш погляд, нагальна потреба більш детального дослідження на монографічному рівні процесуального порядку і тактики проведення зазначених процесуальних дій.

Значна кількість вчених-процесуалістів України відносить допит експерта до слідчих дій [2, с. 48; 5, с. 234; 6, с. 96-97; 13, с. 49]. Разом з тим, як вбачається зі змісту статті 201 КПК, метою проведення допиту експерта є одержання роз'яснення або доповнення висновку, підготовленого цим експертом. Відсутність у цьому випадку збирання, дослідження і перевірки доказів підтверджується ще й тим, що протокол допиту експерта окремого джерела доказів не утворює. Відповідно до частини другої статті 65 КПК, джерелами доказів є висновок експерта, а також показання свідка, потерпілого, підозрюваного і обвинуваченого. Показання експерта у вичерпному переліку джерел доказів відсутні.

Слід зазначити ще про одне невизначене питання щодо такої слідчої дії, як огляд. Адже у теорії кримінального процесу, крім передбачених КПК огляду місця події, місцевості, приміщення, предметів та документів, трупа, кореспонденції, на яку накладено арешт та освідування, розглядаються й інші види огляду, які нині у КПК не врегульовані. Зокрема, на думку ряду вчених-юристів України, до них відноситься огляд тварин [14, с. 311; 15, с. 462], однак сутність та специфіка такого виду огляду детально не розкривається. Разом з тим, цікавим як з теоретичної, так і практичної точки зору і таким, що потребує свого вирішення, є ряд питань. Зокрема, чи слід при огляді трупа тварини керуватися нормою частини першої статті 192 КПК, яка іменується "Огляд трупа", однак у редакції цієї норми не зазначається належність трупа, що оглядається за правилами цієї статті; чи потрібно, виймаючи труп тварини з землі, дотримуватися положень частини другої статті 192 КПК, що визначає

процесуальний порядок проведення ексгумації. На наше переконання, чіткі та зрозумілі відповіді на поставлені запитання допоможуть уникнути двозначності та невизначеності при підготовці та проведенні процесуальних, у тому числі слідчих дій, фіксації їх ходу та результатів у відповідних процесуальних документах.

Враховуючи викладене, вважаємо, що за чинним КПК України до вичерпного переліку слідчих дій припустимо віднести: допит свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, очну ставку, пред'явлення для впізнання, слідчий огляд, освідування, обшук, виїмку, відтворення обстановки і обставин події, призначення експертизи, накладення арешту на кореспонденцію, зняття інформації з каналів зв'язку. Тож вважаємо за можливе запропонувати визначити у частині першій статті 66 та частині першій статті 85 чинного КПК, які саме з процесуальних дій відносяться до слідчих і можуть використовуватися як засоби збирання доказів при розслідуванні і судовому розгляді кримінальних справ.

Список використаних джерел

1. Галаган В. І. Слідчі дії в структурі процесуальних дій за КПК України / В. І. Галаган // Право і суспільство. – 2007. – № 2. – С. 35-41.
2. Дубинский А. Я. Производство предварительного расследования органами внутренних дел / А. Я. Дубинский. – К., 1987. – 84 с.
3. Коваленко Є. Г. Кримінальний процес України: Підручник / Є. Г. Коваленко, В. Т. Маляренко. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 712 с.
4. Кузьмічов В. С. Слідча діяльність: характеристика та напрями удосконалення: Монографія / В. С. Кузьмічов, Ю. М. Черноус. – К.: ЗАТ "НІЧЛАВА", 2005. – 448 с.
5. Михеєнко М. М. Кримінальний процес України: Підручник / М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. П. Шибіко. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Либідь, 1999. – 536 с.

6. Ляш А. О. Кримінальний процес (Особлива частина): Навчальний посібник для дистанційного навчання / А. О. Ляш. – К. : Університет "Україна", 2006. – 470 с.
7. Погорецький М. А. Слідчі дії: поняття і класифікація / М. А. Погорецький // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2008. – № 1. – С. 150-156.
8. Специализированный курс криминалистики: Учебник / Авт. кол.: В.П. Бахин и др. – К., 1987. – 384 с.
9. Грошевий Ю. М. Докази і доказування у кримінальному процесі: Науково-практичний посібник / Ю. М. Грошевий, С. М. Стахівський. – К. : КНТ, Видавець Фурса С. Я., 2006. – 272 с.
10. Стахівський С. М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів: Науково-практичний посібник / С. М. Стахівський. – К. : Атіка, 2009. – 64 с.
11. Натура Д. А. Эксгумация и особенности тактики следственных действий, связанных с эксгумированным трупом / Д. А. Натура, А. И. Натура. – М. : Юрлитинформ, 2003. – 104 с.
12. Лук'янчиков Є. Д. Основи інформаційного забезпечення розслідування злочинів (правові і методологічні проблеми): Монографія / Є. Д. Лук'янчиков. – К., 2005. – 360 с.
13. Удалова Л. Д. Кримінальний процес України. Особлива частина: Підручник / Л. Д. Удалова. – К. : КОНДОР, 2005. – 280 с.
14. Кримінальний процес: Підручник / За ред. Ю. М. Грошевого та О. В. Капліної. – Х. : Право, 2010. – 608 с.
15. Кримінально-процесуальне право України: Підручник / За заг. ред. Ю. П. Аленіна. – Х. : ТОВ "Одісей", 2009. – 816 с.

Галаган В. І.

Слідчі дії: проблеми визначення

У статті досліджено поняття слідчих дій, їх перелік і співвідношення з процесуальними діями, обґрунтовані пропозиції щодо встановлення вичерпного переліку слідчих дій у КПК України

Ключові слова: слідчі дії, процесуальні дії, проект КПК, відтворення обстановки і обставин події, ексгумація, допит, огляд, докази

Галаган В. И.

Следственные действия: проблемы определения

В статье исследовано понятие следственных действий, их перечень и соотношение с процессуальными действиями, обоснованы предложения относительно определения исчерпывающего перечня следственных действий в УПК Украины

Ключевые слова: следственные действия, процессуальные действия, проект УПК, воспроизведение обстановки и обстоятельств события, эксгумація, допрос, осмотр, доказательства

Halahan V. I.

Investigation procedures: problems of determination

In the article the concepts of the investigation procedures, their enumeration and correlation with the procedural actions are researched, the proposition of determination of the full enumeration of the investigation procedures in the CPC (Criminal Procedural Code) of Ukraine are substantiated

Key words: investigation procedures, procedural actions, Draft CPC, reconstruction of the situation and circumstances of event, exhumation, interrogation, examination, proofs